

VALAHII ȘI DIETA DE LA RÁKOS (1505). CONSIDERAȚII ASUPRA SFÂRȘITULUI EPOCII HUNIADE

Înainte ca regatul ungar să-și transforme, prin schimbarea confesională a vechilor unități elitare, prin dispariția sa ca entitate statală medievală, partea sa orientală, transilvană, într-o *grădină a zânelor*, mai puține teorii și mai multe fapte au arătat o altă față a unei arii asimilate privării, vexării de durată a *valahilor*, cei care s-au impus, denominativ și politic, ca români. Vremea Huniazilor, *valahi* și *ungari*, deveniți apoi simboluri naționale maghiare, a oferit această altă față. Ea n-a venit din seninul politic și nici n-a dispărut dintr-o dată¹.

Reperle schimbării

În octombrie 1504 fiul nelegitim al lui Matia Corvin, Ioan Corvin, murea la vârsta de 31 de ani. În martie 1505 linia masculină a descendenților direcți din Matia se stingea, prin moartea singurului băiat al lui Ioan, Cristofor. Zvonurile despre otrăviri nu aveau cum să nu apară. Totuși, din punct de vedere regal ungar, nu era singura problemă, dar nici unica epocă care se sfârșea. În iulie 1504, dispăruse Ștefan III cel Mare, domnul Moldovei, vasal Sfintei Coroane și magnat al regatului. Ambele morți făcuseră regatul vulnerabil, în interior și în exterior. O nouă criză într-un regat măcinat de conflicte interne, greu de camuflat, și insuccese externe, mascate de formule diplomatice costisitoare, nu avea cum să întârzie².

Pe acest fundal, la peste un deceniu de când majoritatea membrilor ei alesese să nu-l sprijine pe Ioan, moștenitorul dorit de Matia, nobilimea românească (*valahă*), doar o mică parte, mai mult din punct de vedere numeric decât prin prisma forței politice, din nobilimea regatului ungar, urma să-și facă o ultimă mare și surprinzătoare apariție pe scena politică regională. Trecuse mai bine de jumătate de secol de când Ioan/Iancu de Hunedoara, în corespondența cu Alfonso de Aragon, regele Neapolelui și, în titulatură, rege al Ungariei, menționase 10.000 de *valahi*, ce-i drept din Țara Românească, ca un factor decisiv pentru cucerirea puterii în Ungaria (1447), dar și sub un deceniu (1498) de când de la curtea regelui romanilor, Maximilian I de Habsburg, se transmisese, până în Peninsula Iberică, imaginea unei Ungarii sfâșiate între *ungurii* susținători ai ideii antiotomane și *ungurii care-i urmau pe valahi* (adică, în primul rând, moldovenii lui Ștefan III), sprijinitorii otomanilor. În această ordine *valahă* de idei, situația

¹ Elekes 1940, p. 11-12; Szűcs 1972, p. 258-259; Binder 1975, p. 8-12; Mályusz 1994, *passim*; Drăgan 1998b, p. 94-95; Engel 2001, p. 309-310.

² Engel 1797, p. 18, 123-125; Sanudo 1881-1882, col. 33, 50; Ácsády 1894, p. 22, 30-34; Schönherr 1894, p. 229-231; Bak 1973, p. 59-60; Kovács 1990, p. 40-43; Kubinyi 2004, p. 121-124.

ungară din 1505 nu ar fi una complet neobișnuită, cu condiția ca ea să nu-i fi implicat pe *valahii* din regat, de după “decăderea” din anii 1490³.

Încă un aspect, mai puțin ideologic decât ar putea părea, merită readus din Evul Mediu în atenția suscitată de 1505. În mediul polon, rusesc, dar și în cel apusean de dinainte de discursul roman al arhiepiscopului de Gniezno, Jan Laski (1514), specialistul Cracoviei în probleme *ungare* și *valahe*, se răspândise ideea aducerii *romanilor*, strămoșii *valahilor*, în *Dacia* pentru apărarea *Panoniei*. Mesajul politic era clar de când (1496) riguroasa birocrație venetă fixase Dacia, alături de Croația, ca anexă defensivă a Ungariei, un regat puțin plăcut, împreună cu pandantul său jagiellon din nord, de către prea pragmatica Republică⁴.

I. Criza unui regat

Aproape prin definiție, *valahii* “realizați” din regatul ungar erau oamenii regelui. Erau îndatorați acestuia pentru cariera și averea lor evident mai mult decât “maghiarii” din Ungaria. A te gândi că acești *valahi* s-ar putea ridica împotriva regelui era riscant. Dar, la 1505, când falimentul “regimului jagiellon” era evident, tocmai acest fapt era luat în calcul. Deja la 1492 parte din Maramureșul linștit sub Matia Corvin se ridicase într-o revoltă aparte⁵.

1. Anii 1490

Pacea de la Bratislava (1491) dintre Maximilian I de Habsburg și Vladislav II Jagiello, care a adus, formal, liniștea în regatul ungar, asociată cu mai vechile capitulații de la Farkashida (1490), care i-au asigurat definitiv, din punctul de vedere al majorității elitei ungare, coroana lui Vladislav II, marceau practic revenirea la situația ungară internă și externă consfințită de reglementările date de regentul Mihai (Mihály) Szilágyi, în numele nepotului său Matia Corvin (1458), și de tratatul de la Wiener-Neustadt încheiat de fiul lui Iancu cu Frederic III de Habsburg (1463). Vladislav II rămânea rege al Ungariei, dar îl recunoștea și pe Maximilian ca rege al Ungariei, în cazul în care Vladislav, prins într-o căsătorie morgantică cu văduva, dovedită nefertilă, a lui Matia Corvin, Beatrice de Aragon, murea fără urmași de sex masculin, coroana ungară revenind Habsburgilor. De cealaltă parte, elita ungară era pusă la adăpost de abuzurile unei guvernări autoritare și impusă ca adevărata deținătoare a puterii pe teritoriile supuse des invocatei Sfinte Coroane a Ungariei⁶.

³ Thallóczy-Barabás 1910, no. 344, p. 350; Wiesflecker et alii 1993, no. 5898, p. 293; Rusu 1999, p. 148; Drăgan 2000, p. 93-98, 406-407.

⁴ ASVe, S.S. *Deliberazioni*, reg. 36-46 (1496-1515; *indexul* de epocă); Iorga 1916, no. 38, p. 46; Krajcar 1963, p. 79-94; Armbruster 1972, p. 76-85; Pop 2004, p. 95-108; Gapski 2004, p. 184-185; Simon 2005c, p. 38-39.

⁵ Iványi 1931, no. 378, p. 179; Fraknói 1896, p. 362-365; Rusu 1983, *passim*; Kubinyi 1986, *passim*; Pop 1991, *passim*; Diaconescu 1997, p. 188-192; Drăgan 2000, *passim*; Setton 1984, p. 50-51.

⁶ Firnhaber 1849, no. 10, p. 410; no. 45, p. 441; no. 52, p. 457-459; no. 69-71, p. 469-494; Bak 1973, Anhang, no. 14, p. 152-154; Döry et alii 1989, *1458* (24 ianuarie), art. 1-2, p. 84; Nehring 1989, Anhang, no. 1, p. 202-203.

În plan *valah* ungar, debutul anilor 1490 poate fi pus sub același semn al revenirii dar, la situația de dinainte de mandatul voievodal transilvan al lui Iancu de Hunedoara (1441-1446), la toleranța, bine dozată politic și confesional, din vremea lui Sigismund de Luxemburg (1387-1437). În contextul general trasat de măsurile luate la nivel dietal ungar, mai ales între 1490-1495, împotriva “ne-maghiarilor” promovați de Matia Corvin în funcții politice și pe scaune eclesiastice, se reduce influența și prezența administrativă a acestor elemente românești, mai puțin în zone precum Hațegul și Maramureșul și mai puțin, am putea spune, în planul acelei “partide românești” de la Curte, ai cărei membri însă, atât prin puțin neașteptata “maghiarizare” cât și prin atitudinea anti-huniadă adoptată de cei mai mulți dintre ei la 1490, făceau parte din categoria *ungarilor* <adevărați> *de mare valoare*. Este unul dintre pragurile de informație și interpretare peste care “marea politică” nu poate trece, cu atât mai puțin într-un tablou statal ungar, comparabil poate cu cel polon din anii 1700⁷.

“Mici războaie civile”, dintre care cel mai important s-a desfășurat între 1493/1494-1495, au marcat primul deceniu de domnie al lui Vladislav. Se înfrunta atât “partida regală”, al cărei principal exponent era episcopul de Eger, viitorul primat al Ungariei, Tamás Bakócz, cu “partida nobiliară ungară”, condusă de către palatinul Ștefan Zápolya (István Szapolyai), dar și diferite partide nobiliare, dintre care cel mai puternic “partid de opoziție” era condus de către Lőrinc Újlaki, ducele Bosniei, și Ioan Corvin, ducele Slavoniei și apoi al Croației. Era o înfruntare nord-sud, în care Transilvania părea excentrată, cu excepția crizelor din 1493 ori 1497, și care a permis apariția a ceea ce a fost etichetată, la 1498, drept *Conspirația Regelui Romanilor Maximilian cu Ștefan, Voievodul Moldovei, contra poziției Luminatului Principe Vladislav, din milostivirea dumnezeiască Regele Ungariei, Boemiei etc., precum și împotriva poziției Luminatului Principe Albert, Regele Polonezilor*. “Conspirația”, sprijinită “paradoxal”, din rațiuni în esență diferite, și de către Ștefan Zápolya și de către Ioan Corvin, a reprezentat un element-cheie în salvarea tronului lui Ștefan III, mare feudal ardelean din anii 1492-1493, sprijinit de către *cuscrul* său Bartolomeu Dragffy, voievodul Transilvaniei (1493-1499), și pentru împiedicarea formării unei imense stăpâniri jagiellone între statele lui Maximilian I, Ivan III al Moscovei și Baiazid II, sultanul otoman⁸.

⁷ Márkus et alii 1899, 1490, art. 8-13, p. 476; 1492, art. 4-9, p. 484-486; 1495, art. 30-32, p. 580-581; 1498, art. 20-24, p. 606-609; Wiesflecker 1971, p. 411-412; Drăgan 1992, p. 909-910; Stone 2001, p. 391-392.

⁸ ELTEK, Codices, *Kaprinai*, A (in folio), LI, no. 47, p. 108-120 [1498]; SUAB, L-I, E.C.L., *Galgóci Hitbizományi, Oklevelek*, no. 108 [1498]; *Modus conspirationis Romanorum Regis Maximiliani cum Stephano Waywoda Moldauro contra Statum Serenissimi Principis Wladislai Dei gratia Regis Hungariae, Bohemie etc et similiter contra Statum Serenissimi Principis Domini Alberti Polonorum Regis*: copie în MOL, DF 278383; Engel 1813, p. 82-91.

Noul război cu Poarta (1500/1501-1503) a calmat în bună măsură situația ungară. Disparițiile, aproape simultane, în 1499 ale lui Ștefan Zápolya și Bartolomeu Dragffy au contribuit și ele la simplificarea lucrurilor. Angajamentul fortuit al Coroanei în favoarea lui Ștefan III, popular în rândul nobililor ungari datorită, în ultima perioadă, propagandei lui Zápolya din anul 1497 și protecției antiotomane acordate regatului la 1492 de către domn, în conflictul acestuia cu Polonia, mai ales între 1502-1504, a deturnat și el atenția de la problemele interne ungare. Revigorarea pretențiilor ungare ale lui Maximilian I, moartea lui Ștefan, pacea cu Imperiul Otoman au readus în prim plan însă gravele conflicte existente, accentuate și de faptul că nici un urmaș de sex masculin nu rezultase din noua căsătorie a lui Vladislav II, mai bătrân, la 1505, decât Matia la moartea sa, și Anne de Candale (1502)⁹.

2. Rákos

Marele câștigător al anului 1497, alături de celălalt Ștefan, III al Moldovei, Ștefan Zápolya, obținuse de la Dieta din 1498 practic anularea tratatului de la Bratislava, la moartea lui Vladislav fără moștenitori urmând să fie organizate “alegeri regale libere”. Reușita sa nu a fost de durată. Problema tratatului de la Bratislava se punea deosebit de acut la 1505. Iar regalitatea jagiellonă nu părea capabilă să-i facă față. Veniturile Coroanei scăzuseră la mai puțin de o pătrime în raport cu 1490. Datoriile contractate de Curtea de la Buda erau tot mai mari. Capacitatea militară a regatului era foarte departe de pretențiile propagandistice¹⁰.

În Polonia, la Seimul de la Radom, nobilimea raportase, prin *Nihil Novi*, o mare victorie asupra autorității monarhice. În vest, presiunile lui Maximilian I pentru obținerea coroanei regale ungare din timpul vieții lui Vladislav II creșteau. Moldova, sub contestatul domn Bogdan III, căruia regalitatea ungară fusese aproape să-i retragă sprijinul, atât înainte de moartea lui Ștefan cât și după (o și făcuse parțial), reprezenta un factor de nesiguranță ungară, atât prin intermediul domeniilor domniei moldave din Transilvania, pe care vechii posesori, cu sprijinul nu foarte discret al Coroanei, încercau să le recupereze, cât și datorită pericolului constituit de un potențial acord dat de Bogdan pentru un atac otoman asupra regatului prin Moldova. Baiazid II nu vroia să mai lase să-i scape un nou moment de slăbiciune ungară, ca la 1490-1491/1492. Roma și Veneția nu se arătau dispuse să intervină în criza ungară cât timp ea nu crea un pericol otoman iminent și, fie printr-un succes al Vienei, fie prin unul al

⁹ AGAD, M.K., *Libri Legationum*, reg. I, f. 92r-94v [februarie 1502; copii în MOL, DF 290310-290312], Wiesflecker et alii 1989, no. 3336, p. 418; no. 3353, p. 420; Bonfini 1941, p. 212; Biskup 1982, p. 574-579.

¹⁰ Márkus et alii 1899, 1498, art. 45, p. 620; De Sirmium 1857, p. 19-24, 32-37; Brutus 1863, p. 14-17, Engel 1968-1971, p. 354-355, 292-294; Fügedi 1982, p. 502-504; Wiesflecker 1975, p. 151-155, 159-165, 314-315; Setton 1984, p. 511-512; Kubinyi 1999, *passim*; Engel 2001, p. 356-359; Simon 2006a, *passim*; Simon 2006b, *passim*.

Cracoviei, în luptele de la Buda, nu ducea la o modificare dramatică a raportului de forțe în Peninsula Italică. În aceste condiții, Dieta Ungariei trebuia întrunită¹¹.

Pe 13 octombrie 1505 Dieta de la Rákos, loc deja tradițional pentru marile adunări și decizii ungare, aici având loc și alegerile regale din primăvara anului 1490, emitea *charta* care prevedea că nici un rege străin nu va mai putea fi ales pe viitor pe tronul Ungariei. În comparație cu ceea ce risca Vladislav, textul, un manifest de mândrie *scitică* și *creștină* al nobilimii ungare, putea fi considerat chiar un succes pentru el. Voci, nu puține, cereau ca Ioan (János) Zápolya, viitorul voievod al Transilvaniei, din 1510, iar apoi rege al Ungariei, după Mohács, tânărul fiu al defunctului palatin Ștefan, să fie ales rege. Tamás Bakócz a reușit însă să restabilească echilibrul, dar nu și prestigiul monarhic al regelui Jagiellon. Ca în timpul crizei din 1497, Vladislav a trebuit să se retragă la Praga, criza părând departe de a fi încheiată. Spectrul unei invazii habsburgice pentru apărarea drepturilor lui Maximilian I la coroana ungară, ceea ce însemna că, acum, una din invocările favorite ale regelui romanilor era faptul că expediția sa ar fi urmat să servească menținerii lui Vladislav pe tron, a condus la potolirea treptată a opoziției ungare în iarna dintre 1505-1506 și primăvara lui 1506¹².

La 1505 amenințările vestice se uneau cu presiunile estice, pericolele externe cu grijile interne. Înainte de Dieta de la Rákos, Maximilian I declarase, în fața Reichstagului de la Worms (iulie 1505), că 5000 de soldați din Imperiul Romano-German i-ar ajunge pentru a cuceri Ungaria. Potențialul militar scăzut al Ungariei, conflictele din regat și fideliile lui Maximilian, potențiali ori dovediți, de sub ascultarea Sfintei Coroane dădeau încredere fiului lui Frederic III. O altă problemă era în Transilvania, cea tratată deja ca *regnum* de Buda ori de adversarii ei care, precum Frederic (1463), dădeau, formal calitatea monarhică de *princeps* voievodului Transilvaniei. Tot la 1505 cele trei *națiuni* transilvane au vrut să formeze un “consiliu de regență” care să conducă *regnum*-ul în absența voievodului, Péter Bozyn de Szént-György, mai mult plecat din Transilvania, fiind și jude al curții regale. Griji dădea și Moldova. După 1463 dregătoria de comite al secuilor a fost desprinsă de demnitatea de voievod al Transilvaniei doar la sfârșitul lui 1467 și din anul morții lui Ștefan (1504) și până la 1507. Atunci, în 1507, au început să se calmeze spiritele și în noua dispută privind domeniilor lui Bogdan III. În rest, viața mersese mai departe ca mai devreme¹³.

¹¹ AGAD, M.K., *Libri legationum*, reg. III, f. 53r-63r (7 noiembrie 1491, 16 martie 1492; copii în MOL, DF 290333); Papée 1950, p. 269-270; Górski 1966, p. 129-130; Wiesflecker 1977, p. 191-194; Baczkowski 1987, p. 441-442; Russocki 1987, p. 391-392.

¹² Bak 1973, Anhang, no. 16, p. 158-159; Engel 1813, p. 123-124; Fraknoi 1889, *passim*; Wojciechowski 1949, p. 149-151; Kubinyi 2006, *passim*.

¹³ MOL, DL 21567 (15 mai 1506); Szábo 1877, no. 500, p. 122; no. 711, p. 237; Papée 1927, no. 298, p. 505; no. 304, p. 515 (30 noiembrie 1505); Garbacik 1966, no. 39-48, p. 119-151 (1504-

3. Valahii

În noiembrie 1505 Jan Laski (1456-1531) era îngrozit de posibilitatea ca *valahii*, inclusiv ca aliați ai lui Maximilian, să poată contribui la pierderea de către Jagielloni a Ungariei până în vara anului următor. Adresându-i-se lui Lucas Watzenrode (1447-1511), episcopul de Warmia, autorul unui proiect, sabotat de Maximilian I cu ajutorul cardinalilor apropiați regelui romanilor, de mutare a cavalerilor teutoni din zona baltică în Podolia și *Valahia Mică* (1495), Laski, un alt mare creator de proiecte și de opinii, cerea ca *valahii* să fie folosiți chiar de către Jagielloni contra *ungurilor* (“naționaliștii” lui Ioan Zápolya), care-i urau. S-ar fi putut spune că nu trecuseră 15 ani de la moartea lui Matia Corvin și luptele pentru moștenirea sa și *valahii* “apăreau” mai activi decât în primăvara și vara anului 1490. Poate din cauza că nu le mai mergea atât de bine ca anterior. “Poate fi o explicație”¹⁴.

De la început, situația ungară era penibilă pentru cei doi “lideri de opinie” polonezi. Nici situația lor nu era însă prea “destinsă”. Oamenii ai Coroanei, episcopul Lucas și viitorul arhiepiscop Jan Laski contribuiseră de curând, prin atitudinea lor, la emiterea reglementării *Nihil Novi* de Seimul întrunit la Radom. În plus, regatul polon se pregătea de o succesiune monarhică. Peste mai puțin de un an, la moartea lui Alexandru (1502-1506), bolnav de sifilis, fapt de notorietate în epocă, fratele său Sigismund (1506-1548) a devenit rege¹⁵.

Anterior, atât la 1492, la moartea lui Cazimir IV, cât și la 1501, la dispariția lui Jan Albert, Vladislav II Jagiello încercase, la chemările unei părți din elita regatului din nord, să preia tronul de la Cracovia. Pe de altă parte, după insuccesul din 1497, când Sigismund ar fi trebuit să urce pe tronul de la Suceava, el fusese “retras din circulație” atât ca o soluție pentru calmarea crizei regionale, cât și pentru menținerea unui mijloc de presiune regal ungar asupra lui Ștefan III cel Mare. Vladislav II l-a luat pe Sigismund la el la Buda, unde, până la evenimentele din 1505-1506, acesta și-a petrecut cea mai mare parte din timp¹⁶.

Problemele lui Vladislav din Ungaria, urmate de refugiul său la Praga, erau cu atât mai importante pentru Lucas și Jan, sensibili și la ideea unei mari uniuni personale jagiellone (cele trei mari regate: Boemia, Ungaria și Polonia, plus regatul Croației și marele ducat al Croației). Satisfacția și liniștea aduse Cracoviei în acel an de dispariția lui Ivan III, marele cneaz al Moscovei, socrul lui Alexandru, păleau în comparație cu ampla criză ungară. Nici victoriile

1507); Nehring 1989, Anhang, no. 1, p. 202; Istvánffy, p. 33-34; Engel 1813, p. 90, 124; Wiesflecker 1977, p. 206-210, 213-220, 323-324.

¹⁴ HHStA, R.R.B., reg. JJ, f. 265r-266r [martie-mai 1495; regest în Wiesflecker *et alii* 1989, no. 1481, p. 159; Papée 1927, no. 304, p. 515; Bak 1973, “Anhang”, I, no. 16, p. 158; Tubero 1746, p. 223; Istvánffy 1724, p. 33-34; Katona 1793, 1504, no. 76 (1196), p. 359-384; [tot sub 1504: Wiesflecker *et alii* 2004, no. 21084-21086, p. 956-958].

¹⁵ Istvánffy 1724, p. 9-14; Górski 1976, p. 104-106; Stone 2004, p. 33, 35.

¹⁶ Divéky 1914, p. 4-5, 138; Papée 1950, p. 264-266; Simon 2006a, *passim*; Simon 2006b, *passim*.

înregistrate în conflictul cu Bogdan III nu puteau servi drept compensație, cu atât mai mult cu cât ele, altfel având o mare valoare simbolică pentru elitele poloneze după anii 1485 ori 1497, erau deja îngrădite de un reviriment politic și militar al domniei moldave. De aceste probleme Jan Laski era perfect conștient când îi scria episcopului de Warmia¹⁷.

Reverendissime in Christo pater et domine fautor honorande.

Redierunt ex Urbe oratores nostri, sunt Cracovie, aliud nihil MⁱR. aut mihi renunciarunt, quoniam omnium eis commissorum expeditionem habere expectant. In re P.V.R^{me} si littere ad eos delate erant, responsum credam sub isto generali responso, quod viderem libens; omnium vero expeditionum effectus eciam reales exhibere volunt publicatos in conventu proximo generali. Quid plura ? M. R. valet bene, hic consultat, ut tempestive in Lublyn rediret. Novitates sunt communes propter Hungaros, sed s[u]nt ignobiles. Universi regnicole in generali convencione direxerunt palam ad R.M^{em} decretum publicum iureiurando et sig[illi]s firmatum prelatorum et procerum omnium, quia si Wladislaus mascu[linum] ex se non producet filium, post mortem eius neminem quam Hungarum natum in regem electuri sunt, regine aut dotem solvent et honestum [d]e Regno conductum prebebunt, aut in dotalicio circa eius adventum ins[cri]pto eam conservabunt, nam insuper multa superaddita sunt ei castra, et filie reginule dotem dabunt magnam et cum magno honore eam desponsabunt, et pari modo ad maritum usque conductum salvum ordinabunt. In Regno exnunc gubernatorem constituunt, et pro statu suo tributa magna communia decernunt, pro M.R^{ia}, ut feliciter et in tranquillo statu regnet, alia sed forsana maiora. Rex tulit modeste iniqua decreta se forsana versus Bohemiam accingit. Gubernator fit natus olim Stephani natu maior, contra quem Maximillianus vires et animum excitat. Walachi statu indigno Hungarorum perpenso sunt solliciti, ut se aduent nobis, forsana enim estate futura Maximilliani suppellex Hungaro[s] cinget et presertim gubernatorem ingenuum, con[tra quem] illa M^{as} Romanorum plebeum esse velit. Nobis cum Tartaris labor est, etenim Radomiense decretum non erat executum, egritudine obstante domini. Sic iterum pro cezare deliberandum. Valeat feliciter P.V.R. et toti non particulari reipublice Regni patrocinetur, bonique consulat et me amet, cui commendo me totum.

Datum in Grodno, in festo S. Andree anno Domini 1505

Johannes de Lassko

<verso> *Reverendissimo in Christo patri domino Luce Dei gratia episcopo Warmiensi, domino fautori colendissimo.*

¹⁷ Veress 1914, no. 58-59, p. 71-72; no. 60-61, p. 73-74; no. 65-67, p. 81-85; Papée 1927, no. 304, p. 514-515 (30 noiembrie 1505); neputând consulta originalul, dăm documentul în forma în care a fost el editat în urmă cu aproape opt decenii (actul se găsea atunci în Arhiva Episcopiei de Frauenburg, Ms. 65, f. 89r-).

Până la urmă nu Maximilian, nu *ungurii* lui Zápolya, nu valahii au decis soarta crizei ungare, ci o naștere. În 1506 a venit pe lume Ludovic, fiul lui Vladislav. Planurile lui Maximilian, în forma în care fuseseră ele ridicate pe baza tratatului din 1491, s-au năruit. S-au prăbușit și ambițiile familiei Zápolya, dar tot pe moment. Iar aceasta, care se afirmase ca apărătoare a Ungariei în fața agresiunii *germane* a Habsburgilor, avea măcar satisfacția că Maximilian pierduse. În schimb, caracter definitiv s-ar putea da ieșirii *valahilor* ungari din circuitul marilor proiecte politice, odată cu scrisoarea lui Jan Laski și cu rezolvarea crizei din 1505. Un răspuns mai clar rămâne însă la latitudinea arhivelor și vechilor documente¹⁸.

II. Huniazii și valahii lor

Epoca huniadă ridică, prin tată, Iancu de Hunedoara, prin fiu, Matia Corvin, problema românească în mod diferit. Discuția nu ar mai fi unde se oprește prăbușirea, unde este punctul minus, ci până unde merge ascensiunea, până unde ține aceasta. Turnura în istoria contractuală reindică ieșirea din “tradițional”. Ea își cere tăios raportarea la acțiunile monarhice la nivelul unui întreg regat ungar și se apropie de abordările domnești moldave, o altă particularitate adusă de epoca huniadă pe un “latifundiu transilvan” al Țării Românești¹⁹.

1. Ponderea tradiției

Anii 1440/1441-1490 fac notă discordantă în peisajul lipsurilor românești pe care Transilvania medievală și modernă timpurie a fost adesea colată. De marea perioadă de afirmare a oamenilor noi de sub Iancu profită din plin elitele românești. Numeroasele campanii favorizează cnezimea, convertită în nobilime “de front”. Lucrurile se schimbă sub Matia. Se stinge valul de ascensiuni militare, de rang mediu. În schimb, comandanții superiori români se înmulțesc. Apare o “partidă valahă” la Curte. *Valahii*, români între ei, *unguri* ca forță, intră în administrație. Doar pe baza slujbei militare ajunsese aproape imposibil să ajungi în consiliul regal. Experiența armată nu era o garanție pentru calitatea serviciului politic²⁰.

Față de vremea lui Iancu, cea a lui Matia apare ca un timp de cimentare. Numărul înnobilitărilor oamenilor de rând, intrarea lor între *membra sacrae coronae*, grupare simbolică elitară, atât din punct de vedere uman cât și teritorial, bază juridică a regatului, se reduc sensibil. Iar, pe fondul unei

¹⁸ Papée 1927, no. 298, p. 505; no. 304, p. 515; Garbacik 1966, no. 39-48, p. 119-151 (1504-1507); Istvánffy 1724, p. 33-34; Sanudo 1882, col. 8, 120, 232, 301; Engel 1813, p. 90, 124; Wiesflecker 1977, p. 206-210, 213-220, 323-324; Simon 2005a, p. 212-216.

¹⁹ Pop 1993, p. 55-64; Pop 1994, *passim*; Drăgan 2000, *passim*; Drăgan 2004, p. 149-154.

²⁰ Bak 1973, p. 42-49; Kubinyi 1990, p. 73; Pop 1991a, p. 974; Rusu 1999, p. 159; Drăgan 2000, p. 88-95.

îniobăgiri masive a românilor, consecință a fenomenului general de segregare tot mai netă a societății regatului ungar în “liberi” și “neliberi”, fenomen ținut în limite protecționiste de repetate măsuri în favoarea iobagilor, privilegiile de grup date românilor ating un număr neegalat. Pentru o etnie care, nu doar în mediul ungar, era prinsă într-un troc constant de imagine și realitate între “merite” și “defecte”, era enorm²¹.

Matia retrace din prim plan lupta *creștină*, bază justificativă-privilegială pentru membrii unei nobilimi ungare care îi putea deveni adesea ostilă. Întărește linia medievală de demarcație socială și îi răsplătește comunitar pe români. Numărul drumurilor ducându-i pe români spre statutul, final și legal, de *nobiles Hungari* se reduce. Dar se multiplică intrările comunităților *valahe* “în” aria privilegială. S-ar părea că masa începea să urmeze vârfurile²².

Iancu își construiește un vast sistem de proprietăți și o rețea de fideli, promovându-și *familiarii* și întreținând și profitând de pe urma conflictelor dintre clanuri, dintre ele și regalitate. În paralel, s-a dezvoltat o nobilime românească, puțin diferită de cea tradițională, prin dispute interne, interese, abuzuri și ajutoare date și primite. Sunt oamenii preluați și completați de Matia, formați în profit personal și în fidelitate huniadă pe cale militară, dar care se impun prin servicii administrative. Sub acestea, consiliul monarhului păstra trăsături armate adânci. Valoarea “vechii gărzi” este mare. Nu poate fi însă scoasă din context. Matia a ajuns în situația de a lucra cu adversarii fostului “semi-rege” Iancu, cu noii săi oponenți, nu fără succes. Rivalii erau mari latifundiari. Căuta coagularea și extinderea punctelor de sprijin ale familiilor tatălui și mamei sale, Szilágy. Neamurile nu garantau reprezentativitatea monarhică. Matia era exponentul unei partide nobiliare. Trebuia să împace noul cu vechiul²³.

Matia avea nevoie de fideli de talie, peste promovabilitatea sezonieră caracteristică fiecărui rege, o cerință monarhică esențială în condițiile rivalităților dintre proprii susținători. Coagularea huniadă în fidelitate era greu de păstrat. Deja coagularea, la scară și în înțeles regal, nu era realizabilă contra tradiției. Unitățile administrative au fost, în general, date persoanelor provenite din nobilimea mică. Dar aceștia arareori au intrat și în consiliul regal care, în format extins, trebuia reunit înaintea fiecărei Diete pentru a formula propunerile regale. În aceste condiții, coagularea și extinderea privilegială devin cuvinte de ordine și

²¹ Döry et alii, 1458, art. 44, p. 104; 1464 (*Decretum albense seu coronationis*), Supplementum, art. 5, p. 154; 1468, p. 174; art. 6, 11, 14, p. 176-178; 1471, art. 1-9, p. 186-188; 1471, art. 16, p. 197; 1474, art. 4, p. 215; art. 14, p. 217; 1475, art. 7, p. 224; 1478, art. 2, p. 238; 1481, art. II, p. 246; 1482, art. 4,6, p. 256-257; 1485, p. 259; 1486 (*Decretum maius*), art. 10, p. 272; art. 15, p. 275; art. 39, p. 289; no. 65, p. 302; Kubinyi 1986, p. 66-68.

²² Fügedi 1970, *passim*; Mályusz 1994, p. 33-36; Kubinyi 1998b, p. 196-198; Drăgan 2000, p. 89-92.

²³ Bak 1973, p. 55; Kubinyi 1988, p. 161-208; Kubinyi 1990, p. 72-76; Philippi 1990, p. 131-144; Rusu 1999, p. 200; Drăgan 2000, p. 250-255, 332-334; Engel 2001, p. 212; Kubinyi 2004, p. 169-194.

pentru români, nu diversificare și noutate nobiliară. Dar, lipsesc neamurile care să strângă averi imense, ca Geréb-ii, Zápolya-ii ori Pongrácz-ii. În schimb, Dragffieștii, Ungureștii și Ciulanii intră între magnați. Nobilimea românească era o minoritate (15 %) în voievodat, una oarecare (2 %) în regatul în care cam 3 % din populație era *nobilă*. “Ținea”, în schimb, Hațegul, Banatul (montan) și, practic, Maramureșul. Se cerea o “atenție românească”, în context larg, din partea Coroanei, și o atenție regală din partea românilor, în cadru elitar²⁴.

2. Câteva date

Era și o problemă a profitului, (și) a credinței. În cazul sașilor, Matia a demonstrat-o din plin. La 1466 censul lor era de 8000 florini. Peste doi ani, după reforma fiscală din 1467 și datorită “credinței” dovedite de ei în vara aceluiași an, impozitul a urcat la 15.000. În timp, s-a stabilizat în jurul sumei de 25.000. “Astfel”, Matia le putea da liniștit privilegiul și întări autonomia. De pe români, care nu formau o națiune transilvană, nu putea strânge acești bani. Ei erau un rezervor militar, mai ales pentru luptele cu otomanii. Matia s-a bătut în primul rând în nord. Cu toate că nu erau pe principala sa direcție politică, nu i-a scăpat din vedere. El și Ioan erau ultimii reprezentanți ai singurului mare clan românesc din regat, încă în putere. La 1402, Drăgoșeștii se prăbușiseră. Ca Dragffy, au revenit, în parte, prin carierele de excepție ale lui Nicolae și Bartolomeu, fiul său, la vechea avere. Se integraseră, ceea ce, minus nesuținerea de către ei a succesiunii lui Ioan, fusese și dorința lui Matia²⁵.

În rest, exceptându-i pe cei activi în primul rând ca negustori, nu foarte numeroși și nu foarte bogați, orientați în primul rând spre Țara Românească, românii contau ca ostași. Nu era încă o retardare modernă, ci numai o specializare medievală. În schimb și între timp, Matia obținea de la sași (și ocazional chiar de la secui, cu mijloace economice mai limitate) de trei ori mai mulți bani decât la 1458 și cam de 10 ori mai mult decât îi plăteau în general românii, eminentemente prin *cincizecimea oilor*. Erau însă lucruri la care libertățile legale ale monarhului, precum adesea folositul său drept de *protectio*, de-a apăra, răsplăti și folosi, cu un minim de ocoluri juridice, sub directă autoritate a Coroanei, ori forța sa de moment, nu erau suficiente. Românii erau unul dintre aceste “lucruri”. Având drept principale exemple o “stradă” (*Ulița valahilor*) în Cluj, la periferia acestuia probabil (1461), și prezența puternică a românilor în conducerea târgurilor Orăștie și Caransebeș, este greu să apreciem și la 5 % din totalul românilor din

²⁴ Bonfini 1941, p. 162-163; Fraknoi 1896, p. 169-174; Csánki 1913, *passim*; Maksay 1980, p. 167-181; Bak 1987, p. 368-374; Pop 1991b, *passim*; Drăgan 1998, p. 83; Drăgan 2000, p. 306-308; Engel 2001, p. 311.

²⁵ Döry et alii 1989, 1467, p. 162-168; Gündisch 1991a, no. 4008, p. 20; no. 4055, p. 53; no. 4285, p. 200; no. 4440, p. 291; no. 4444, p. 29; no. 4488, p. 317; no. 4508, p. 327; no. 4538, p. 344; no. 4543, p. 347; no. 4679, p. 468; Engel 1793, p. 18; Kubinyi 1990, p. 107; Drăgan 1992, p. 909-912; Kubinyi 1998b, p. 196-197; Drăgan 2000, p. 306.

regat ponderea celor aflați în mediul urban ori semi-urban, sub jumătate adică din ponderea de 10 %, în general, a populației urbane în totalul populației unui stat din părțile estice ale Europei. În comparație, din punct de vedere fiscal, sașii din Transilvania, în proporție de peste 24 %, trăiau în orașe, circa 14 % în târguri și cam 62 % la sate. Discrepanța este elocventă și totuși nu suficientă, fapt medieval absolut normal²⁶.

Una din cele mai puternice imagini externe lăsate de *valahii* ardeleni era răsfirarea, răspândirea lor. Raportat la statutele forței politice, distribuția nu însemna simplu multitudine. Sașii și secuii formau unități privilegiate, reflectate ca atare în diviziunile administrative. Românilor le lipsea tocmai marea corelare între document și spațiu. Singur Hațegul, acceptat ca leagăn al Huniazilor, era perceput, până la un punct, ca structură privilegială teritorială, echivalentă cu scaunele săsești și secuiești. Cu el puteau fi comparate, în afara voievodatului, Banatul montan și, iarăși parțial, Maramureșul, unități peste pragul geografic. Nu era mult. Iar Hațegul, tocmai pentru că era “leagănul”, putea fi considerat doar o excepție. Pe de altă parte, în lumea medievală care le exagera, cifrele contau mai ales când numărul *porților*, implicit al contribuabililor reali, scădea. Din 500.000 locuitori “declarați” ai Transilvaniei, maxim 115.000, respectiv 80.000, erau în ariile sașilor și secuilor. Hațegul și Făgărașul strângeau 60.000. Cu celelalte zone privilegiate *valahe*, dar ne-transilvane, Zărand, Severin (“plus” Timișul), Maramureș, populația teritoriilor majoritar românești urca spre 220.000²⁷.

Conectarea valahilor în special, un potențial și adesea real “partener militar” pentru regalitate, răspândiți în concentrații diferite și cu drepturi inegale, putea veni doar de sus în jos. După 1450 conectarea, ca realitate în regat, un păienjenis în care siguranța nu era dată de speculații, era realizabilă numai de către Matia Corvin. Distribuția nobiliară, “viața parlamentară” din ariile românești, privilegiile primite îndreaptă spre un tablou al forțelor locale capabile de o concentrare supra-regională ori blocabile în / încă din micro-zonalitate. Spus simplu, este vorba de posibilitatea coagulării recepte a românilor, între anii 1467-1493, stările transilvane nefiind convocate de regele care a convocat cel mai des Dieta Ungariei. Posibilitatea implică raportarea la solidarizarea prin însumare privilegială “trăită” de cele trei *nationes*, la supraîncadrarea românească *schismatică*²⁸.

²⁶ Hurmuzaki-Densușianu 1893, *passim*; Hurmuzaki-Densușianu 1911, no. 122, p. 243; Gündisch et alii 1981, no. 3271-3314, p. 112-142; Jakó 1990, no. 1653, p. 778; Popa 1970, *passim*; Popa-Gorjanu 2000, *passim*; Boldea, 2001, *passim*; Kubinyi 1987, p. 69-70; Kubinyi 1990, p. 107, 123, nota 46; Gündisch 1991b, p. 201-203; Drăgan 2000, p. 344-353, 364-369.

²⁷ Thálloczy 1879, p. 11, Anexă, no. 37, p. 180-185; Doboși 1937, *passim*; Pop 1991b, p. 58-59, 84-85, 179-195, 211-214; Kubinyi 1998a, p. 172, 179-181; Rusu 1999, p. 148-151; Lukács 1999, p. 96; Drăgan 2000, p. 227-228, 331-332; Simon 2005b, p. 59-62.

²⁸ Hurmuzaki-Densușianu 1890, *passim*; Csánki 1913, *passim*; Kubinyi 1998a, p. 172, 179-181; Lukács 1999, p. 96; Drăgan 2000, p. 227-228, 331-332; Simon 2004, p. 32-34; Simon 2005b, p. 56-58.

3. Din cuvintele și posibilitățile unui timp

O coagulare receptă a românilor ar fi provocat o ostilitate considerabilă din partea stărilor. În eventualitatea reușitei, s-ar fi creat riscul întăririi individualității transilvane, prin asocierea românilor cu celelalte trei națiuni. S-ar fi reactualizat pericolul centrifug *valah*, prin creșterea siguranței politice a românilor în raport cu exigențele regatului ungar și, în anexă, ale voievodatului. N-ar fi rezultat susținerea poziției regale, ci complicarea stării intracarpatice. Aici nobilii români controlau numai un comitat, Hunedoara, din șapte, și o anexă, Făgărașul, din trei majore. Dar “aveau”, în afara voievodatului, Banatul (Severinul) și Maramureșul. Mai ușor era, probabil, să se întărească, fără alte complicații majore – “cu excepția” adâncirii trăsăturii recepte anti-transilvane a românilor – legătura voievodatului cu regatul propriu-zis. Privind prin formatul armat în care sistemul congregațional, oprit și pornit spre o greu întrezăribilă transformare la 1467, supraviețuiește, prezența românilor din Țara Hațegului (din comitatul Hunedoarei) pe Câmpul Pâinii (1479) ca unitate, precum contingentele săsești și secuiești, schițează o acceptare, o impunere fortuită, poate forțată, oricum indirectă, dar bazată pe vechea, nu noua, utilitate primordială a românilor. Nu puteau fi scoși din tiparul regal și voievodal, ci potriviți, adaptați grilei, la rândul ei în evoluție²⁹.

Peste teritoriile locuite majoritar de români autoritatea regală nu este reprezentată de un “localnic”. Necorespondența dintre comunitate și comite este valabilă pentru secui și, diferit, pentru sași. Politica de cadre se aplică aproape exclusiv în zonele-problemă ale regatului. Pe deasupra, Matia dezvoltă și încurajează adunările locale, în special românești și săsești. *Universitatea sașilor* devine unitatea reprezentativă a comunităților germane din Ardeal (1486). La scara regatului, chiar și orașele “de rang doi” par să fie încurajate să se confedereze. Intenția monarhică vine ca semn al coagulării. Intenția și extensia ei erau judicioase. Transilvania nu era unica zonă-problemă din jurul nucleului regal panon³⁰.

Ardealul trebuia să comunice prin Matia. În fidelitate, era o realitate administrativă aparte, cu o dimensiune parlamentară tehnic anihilată. Recunoașterea particularismului în mediile regatului ungar, și nu doar, se extinsese deja. Individualitatea voievodală nu trebuia accentuată. Românii erau o necunoscută, doar parțial clarificată, dar și întărită, un potențial factor de presiune, a cărui neglijare era de evitat. Numărul de privilegii comunitare dat lor de regele care nu putea continua pe drumul privilegial militar al tatălui, datorită riscurilor ungare la scară largă și supraetnică, spune multe, nu destule însă. Semnale ale ostilității

²⁹ Hurmuzaki-Iorga 1911, no. 124, p. 71; Veress 1914, no. 19, p. 22; Gündisch et alii 1981, no. 3330, p. 152; Gündisch 1991, no. 4670, p. 459; Bonfini 1941, p. 96-98; Brătianu 1974-1975, p. 40-49, 113-142; Pascu 1989, p. 13-68, 465-468; Drăgan 2000, p. 93, 235-238, 241-244, 326, 331, 346.

³⁰ Hurmuzaki-Iorga 1911, no. 165, p. 94; Gündisch 1991a, no. 4331, p. 227; no. 4623, p. 412-414; Kubinyi 1990, p. 56-61; Pop 1991b, *passim*; Gündisch 1991b, p. 330-337.

recepte față de *valahi* veniseră de la începutul domniei dar, cel mai important privilegiu *valah* de tip comunitar a fost primit de cele opt districte românești din Banat, strânse într-o *unione* în 1457. Emis de Ladislau V, el aparține intervalului în care partida huniadă era o amenințare la adresa Coroanei. Similiar “decretului de înființare” a Universității Sășești din 1486, actul din 1457, cu clară finalitate politică anti-huniadă, este un însemn de putere, supus aceluiași relativism ca și cel adus de constatarea că, în cel mai fericit caz, nobilii români controlau 3 (Timiș, Maramureș, Hunedoara) din cele 58 de comitate ale regatului ungar³¹.

Lucrurile nu sunt cu nimic mai simple dacă trecem în domeniul ecleziastic, în contextul post-florentin târziu, când “unirea Bisericilor” era mai curând o afacere monarhică decât una a prelaților, a papei ori a ierarhilor. Prin poziție și extensie, sârbii aveau Belgradul (mitropolie), controlat de Branković-ești, de aceea fideli lui Matia. La rândul lor, rutenii primeau Munkács-ul (episcopie), pornind de la tradiția Koriatović-ilor, O masă românească, ai cărei lideri cunosc distanțarea socială legală, în plan regal, devenită etnică pe parcursul veacului XVI, sub masca, pe premisă confesională, avea și ea un tânăr centru (mitropolie), pe Dealul Feleacului, ieșit la viață regală după 1479, ca și celelalte două. La porțile Clujului, în afara marilor zone de concentrație *valahă* din Ardeal și a domeniilor domnești, pe pământul unei comunități valahe, de peste un secol în serviciul și sub ocrotirea Coroanei, se găsește una dintre cele mai importante urme transilvane ale lui Ștefan III care, în urma renegocierilor dintre Buda și Suceava (1480-1482, 1488-1489), a dat sprijinul ortodox politic și ecleziastic necesar acestei construcții regale ungare. Nu este singura “ciudățenie” a epocii huniade, perpetuată și dezvoltată în plus de către regalitate prin pana lui Tamás Bakócz (1494)³².

Antonio Bonfini, care a consemnat acuza de “crăișor al valahilor” adusă lui Matia, așează titlul *Valachorum regulus* peste Ștefan cel Mare (1492) când el susține efortul lui Ștefan Báthory de protejare a Transilvaniei. Știa ce semnifica, în context huniad, *valachus* și *regulus*, la 1458 ori după 1490. Bonfini mai cunoștea încă un detaliu. Între “sentimentele fraterne” dintre Matia și Mehmed II, din 1478 (*tatăl precum și fratele nostru drag*), politețe medievală, și 1480 (*fratele [nostru] mai mare*), respect împins în echilibru politic, trimișii ungari la Reichstagul de la Nürnberg (decembrie 1479), după victoria de la Câmpul Pâinii, afirmau că printre strămoșii lui Mehmed erau *valahi*. Ulterior, Matia a insistat pe legăturile de sânge care-l legau de fiii lui Mehmed, de Baiazid și Djem. Nu-i era

³¹ Hurmuzaki-Densușianu, no. 76, p. 87; no. 80, p. 92; Gündisch 1991a, no. 4623, p. 412; Bak 1973, p. 54-57; Kubinyi 1990, p. 79-81; Kubinyi 1998b, p. 198-202; Drăgan 2000, p. 93, 98, 331-332, 345-353, 360, 382, 391.

³² Mihályi 2000, no. 352, p. 606-607; Márkus et alii 1896, 1514, art. 3, p. 708; Radonić 1919, p. 103; Eszlary 1961, p. 307, 367; Pop 1991b, p. 61-64, 69-71, 76-77, 187-190; Simon 2004, p. 103-104; Simon 2005d, p. 299-302.

rușine de originea sa *valahă*. Nu ezita să o folosească. Dar nici nu defila cu ea în frunte. Nu mai era rentabil³³.

Exista un joc aproape straniu cu populațiile și cu termenii, dar atât de potrivit cu sfârșitul oficial al epocii huniade (1490). Ștefan III invocă credința datorată lui Ioan Corvin pentru a obține o înțelegere mai avantajoasă de la Frederic III (și, poate concomitent, de la Vladislav). După înfrângerea sa politică și militară, Ioan accepta oferta, altfel avantajoasă, din punctul de vedere al unui magnat, a susținătorilor lui Vladislav și la ceremonia acestuia de încoronare el i-a adus coroana. Mai devreme, zice-se, Ioan *se sumețise*, sprijinindu-se în puterea românilor. Nici măcar fideli de familie din Hațeg nu l-au sprijinit. De la alți valahi din regat și cu atât mai puțin de la cei din afara acestuia era greu să pretinzi mai mult³⁴.

Semne pentru un proiect

Prăbușirea românilor a atras atenția. Reîntorcându-ne în timpul huniad, îi vedem pe românii transilvăneni, iobagi, ca majoritatea țăranilor din regat, făcând “treaba murdară” a stăpânilor lor, chiar români la origine, ca Bartolomeu Dragffy. Supușii săi atacau vasele cu sare ale dejenilor (1478). Îl obligau pe Matia Corvin, sarea fiind monopolul monarhului, ca și moneda, între ai cărei falsificatori se numărau și valahi (1479), să intervină personal în problemă. Din nou, mizeria, ca și succesul, sunt ușor de extrapolat, mai ales dacă, la 1499, domeniul Ciceului al lui Ștefan cel Mare era considerat de către Vladislav II Jagiello, în corespondența “internă” cu noul voievod al Transilvaniei, Péter Bozyn, drept un “focar de infecție transilvană”, prin răufăcătorii adăpostiți acolo, prin acțiunile părcălabilor lui Ștefan³⁵.

După moartea lui Matia avem următoarea situație. Judele Budei era Balázs Ráskai, *valah*, crescut de Matia de mic, fidel lui Ioan Corvin. Ráskai era în strânse legături cu alt român, prepozitul de Székesfehérvár (Alba Regia), Ioan More, diplomat, specializat italic. El ținea coroana, giuvaerurile și argintăria Casei Regale. Curând, ambii s-au reorientat și au încercat să-și continue carierele. Ráskai și-a păstrat funcția până în 1492. More reapare ca sol la Roma, în 1494. Informația din 1490 încurcă mai tare decât un transport de sare. Poate

³³ Fraknói 1893, no. 259, p. 381; no. 263, p. 387; Fraknói 1895, no. 43, p. 68; no. 48-49, p. 76-82; no. 247, p. 388; Iorga 1915, no. 73, p. 55; Bonfini 1937, p. 234, 243; Bonfini 1941, p. 212; vezi și Fodor 1998, p. 113-114.

³⁴ HHStA, R.H.K., *Fridericiana (1442-1493)*, Karton 7, 1488-1490, fasc. 8-2, 1490, f. 88r-v (25 iulie 1490); Engel 1813, p. 10-14; Drăgan 2000, p. 93-98; Simon 2006a, *passim*; Simon 2006b, *passim*.

³⁵ StAN, F.B.A., *Brandenburger Literalien*, no. 1056.1 (14 martie 1499; copie în MOL, DF 267261; regist derutant și parțial în Pataki 1972, no. 20, p. 130); Hurmuzaki-Iorga 1911, no. 177, p. 79; no. 181, p. 102; Iványi 1910, no. 2106, p. 317; Gündisch 1991a, no. 4268, p. 188; no. 4273, p. 192; no. 4303, p. 210; Philippi 1990, p. 131-144.

este și o problemă de familiarizare cu presiunea puterii, fie când ea se câștiga, fie când ea se pierdea. În aceiași ani Ioan Corvin, după ce-l numise pe Petru Măcițaș comandant al cetății Segna, din 1487, cea mai importantă poziție ungară la Adriatică, care-l împrumutase cu bani, singurul dintre familiarii săi care i-a rămas alături, manifestând recunoștință pentru binefacerile lui Matia, îl acuza pe Petru, ajuns ban al Severinului (1494), de delapidări din patrimoniul huniad. În Regatul Ungariei nimic nu era gratuit. Totul se plătea, sus și jos³⁶.

După 1490 reîncep incidentele dintre sași și *valahi*. Matia păruse să le domolească, avantajând când o parte, când alta, ca în zona Bistriței, schimbând (“alternând”) posesorii ariei disputate, care era Făgărașul, recunoscându-i, în acest caz, pe nobilii (boieri) români și drept o entitate (“uniune”) privilegială (1483). Pe *valahi* îi sprijiniseră și rudele sale, frații Geréb de Vingárt, mai ales Ladislau, ajuns episcop al Transilvaniei, comițând abuzuri în favoarea lor pentru a lovi în sașii cu care se afla în conflict. După 1490 și mai ales după 1495 ori 1500, contra acestor *schismatici* particulari, de la dijmă la ierarh, lua măsuri Vladislav³⁷.

Pentru un specialist al proiectelor ca Jan Laski, existau destule semne huniade, unele acceptate și întărite în cadru jagiellon, pentru a naște, în condiții de mare tensiune, un plan și un scenariu precum cel din 1505. Înainte și după 1490 existaseră favoruri și abuzuri în favoarea și în detrimentul *valahilor* din regatul în care un mare feudal fusese urmașul lui Matia ca “crăișor al valahilor”. În Maramureș, încă la 1515, după alte mari tulburări în regat, Vladislav trebuia să trateze cu gruparea de *nobiles valachi*, care trebuiau să-i fie fideli³⁸.

Valahii și Dieta de la Rákos (1505). Considerații asupra sfârșitului epocii huniade.

În octombrie 1505, la Dieta de la Rákos, la un an de la dispariția lui Ioan Corvin (1473-1504), fiul nelegitim și moștenitorul dorit de către Matia Corvin (1458-1490), Vladislav II Jagiello (1490-1526) a fost la un pas de a-și pierde tronul. Dieta, în frunte cu tânărul Ioan Zápolya (János Szapolyai), viitorul voievod al Transilvaniei (1510-1526) și rege al Ungariei (1526-1540), ceruse abdicarea lui Vladislav II și obținuse practic anularea prevederilor tratatului de la Bratislava (1491), măsură care lovea foarte puternic și în interesele lui Maximilian I de Habsburg (1486-1519), regele romanilor, “co-regele” Ungariei, pregătit din primăvară să invadeze regatul de la est de Viena. Vladislav a fost nevoit să se

³⁶ Nagy-Nyáry 1878, no. 145, p. 208-209 (vezi și nota [2] a editorilor); Schönherr 1894, p. 175-191, 217-224; Drăgan 1992, p. 907-916; Drăgan 1994, p. 61; Kubinyi 1999, p. 121; Drăgan 2000, p. 289-290.

³⁷ Hurmuzaki-Densușianu 1891, no. 256, p. 285 (1484; fals celebru; Gündisch 1991a, p. 484); Hurmuzaki-Iorga 1911, no. 305, p. 165-166 (1504); Gündisch 1991a, no. 4097, p. 80; no. 4415, p. 275 no. 4685-4686, p. 472-473.

³⁸ Hurmuzaki-Densușianu 1893, no. 292, p. 423; Papée 1927, no. 304, p. 515; Nagy et alii 1979, no. 252, p. 353.

refugieze în celălalt regat al său, la Praga. În noiembrie 1505 specialistul în probleme ungare și valahe al Cracoviei, Jan Laski, era îngrozit de posibilitatea ca *valahii* din regatul ungar, inclusiv ca aliați ai lui Maximilian, să poată contribui la pierderea de către Jagielloni a Ungariei până în vara anului următor și cerea ca ei să fie folosiți chiar de Jagielloni contra *ungurilor* (“naționaliști” lui Zápolya), care-i *urau*. Este o informație care ar putea fi socotită mai potrivită pentru 1490 și pentru lupta pentru succesiunea lui Matia Corvin, decât pentru începutul secolului XVI, iar ea vine la capătul a cincisprezece ani foarte tulburi pentru regat, considerați și anii decăderii “partidei românești” din preajma puterii regale.

ALEXANDRU SIMON

**THE WALLACHIANS AND THE DIET OF RÁKOS (1505) – AN ANALYSIS
OF THE END OF THE RULE OF THE HUNYADS**

ABSTRACT

One year after the death of John Corvin (1473-1504) the Diet was summoned at Rákos in October 1505. The illegitimate son and envisaged heir of Matthew Corvin (1458-1490), Wladyslaw II Jagiello (1490-1526) almost lost the throne. The Diet and John Zápolya, future Voivode of Transylvania (1510-1526) and King of Hungary (1526-1540), had asked for Wladyslaw II to abdicate. Moreover, the Treaty of Bratislava (1491) was annulled and this displeased Maximilian I of Habsburg, “co-king” of Hungary, who was preparing an invasion of territories east of Vienna. Wladyslaw had to flee to Prague, in his second kingdom. In November 1505, the royal specialist in Hungarian and Wallachian issues, Jan Laski, was terrified by the possibility that the *Wallachians* inhabiting the Kingdom of Hungary might become allies of Maximilian and. The Jagiellonians could thus lose Hungary by next summer. Laski’s advice was to use the *Wallachians* against the *Hungarians* (Zápolya’s ‘nationalists’), who detested them. This turn of events suited 1490 and the struggle for Matthew Corvin’s throne rather than the beginning of the 16th century. This concluded 15 troubled years that were also a time when “the Romanian group” around the king lost its influence.

Abrevieri bibliografice

I. Izvoare

1. Fonduri arhivistice

- AGAD - Archiwum Głowne Akt Dawnych, Warszawa (www.archiwa.gov.pl), Metrika koronna (M.K.), *Libri Legationum*.
 ASVe - Archivio di Stato di Venezia, Venezia (www.archivi.beniculturali.it/ASVE/index.html), Senato Secreto [Senato Secreti] (S.S.).
 ELTEK - Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár, Budapest (www.konyvtar.elte.hu).
 HHStA - Haus-, Hof- und Saatsarchiv, Wien (www.oesta.gv.at/ebestand/ehh/efr1hh.htm).
 Reichshofkanzlei (R.H.K.); Reichsregisterbücher (R.R.B.).

- MOL - Magyar Országos Levéltár, Budapest (documentele medievale: www.arcanum.hu/mol)
Antemohácsiana: (Secția U) Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF), (Secția Q) Diplomatikai Levéltár (DL).
- StAN - Staatsarchiv Nürnberg, Nürnberg (www.gda.bayern.de/nbg00.htm).
 Fürstentum Brandenburg-Ansbach (F.B.A.)
- SUAB - Státny Ústredný Archív, Bratislava (www.civil.gov.sk/SNARCHIV/ul.htm) [Secția] L,
 Rody i panstvá, I. Rody (L-I), Erdödy Ústredný Archív/ Erdödi család levéltára (E.C.L.)

2. Surse edite

- Bonfini 1937 - [Antonio Bonfini] Antonio de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum Decades* (editores Iosephus [József] Fögel, Ladislaus [László] Juhász, Béla Iványi), volumul III, Lipsiae [Leipzig] 1937.
- Bonfini 1941 - [Antonio Bonfini] Antonio de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum Decades* (editores Iosephus [József] Fögel, Ladislaus [László] Juhász, Béla Iványi), volumul IV, Lipsiae [Leipzig] 1941.
- Brutus 1863 - János Mihály Brutus, *Magyar históriája 1490-1552* [*Ioannis Michaelis Bruti Ungaricarum Rerum libri qui exstant*] (= "Monumenta Hungariae Historica", II (Scriptores), 12-14), volumul I, II. Ulászló király országlata (közli Toldy Ferenc), Pest 1863.
- Divéky 1914 - Adorján Divéky, "Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500-1502., 1505.)", în *Magyar Történelmi Tár* (Budapest), XXVI (= s. III, t. I), 1914, p. 1-260.
- Döry et alii 1989 - *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns*, [volumul II], 1458-1490 (Francisci [Ferenc] Döry, collectionem manuscriptam, additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius [György] Bónis, Geisa [Géza] Erszegi, Susanna [Zsuzsa] Teke), Budapest 1989.
- Drăgan 2004 - Ioan Drăgan, "Documente inedite de la Iancu de Hunedoara pentru cnezii din Nădrap (Hunedoara)", în *In Honorem Gernot Nussbächer* (volum îngrijit de Daniel Nazare, Ruxandra Nazare, Bogdan-Florin Popovici), Braşov 2004, p. 149-154.
- Firnhaber 1849 - Friedrich Firnhaber, "Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. (1490-1526)", în *Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen* (Wien), II, 1849, 2 (3), p. 375-551.
- Fraknói 1893 - Vilmós Fraknói, *Mátyás király levelei. Külügyi Osztály*, volumul I, 1458-1479, Budapest 1893.
- Fraknói 1895 - Vilmós Fraknói, *Mátyás király levelei. Külügyi Osztály*, volumul II, 1480-1490, Budapest 1895.
- Garbacik 1966 - *Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486-1516 (Kodeks Zagrzebski)*, editor József Garbacik, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966.
- Gündisch et alii 1981 - *Urkundenbuch zur Geschichte der Sachsen in Siebenbürgen*, volumul VI, 1458-1473 (herausgegeben von Gustav Gündisch, Hertha Gündisch, Konrad G. Gündisch, Gernot Nussbächer), Bukarest 1981.
- Gündisch 1991a - *Urkundenbuch zur Geschichte der Sachsen in Siebenbürgen*, volumul VII, 1474-1486 (herausgegeben von Konrad G. Gündisch), Bukarest 1991.
- Hurmuzaki-Densușianu 1890 - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, volumul II-1, 1451-1575 (editor Nicolae Densușianu), București 1890.
- Hurmuzaki-Densușianu 1891 - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, volumul II-2, 1451-1510 (editor Nicolae Densușianu), București 1891.
- Hurmuzaki-Densușianu 1893 - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, volumul II-3, 1510-1530 (editor Nicolae Densușianu), București 1893.
- Hurmuzaki-Iorga 1911 - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV-1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene Bistrița, Braşov, Sibiu, 1358-1600* (editor Nicolae Iorga), București 1911.

- Iorga 1915 - Nicolae Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, volumul V, 1476-1500, Bucarest 1915.
- Iorga 1916 - Nicolae Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, volumul VI, 1501-1547, Bucarest 1916.
- Istvánffy 1724 - [Miklós Istvánffy/ Istvánfi] Nicolaus Isthvánffy, *Regni Hungarici historia post obitum gloriosissimi Mathiae Corvini Regis libris XXXIV, ab anno 1490 exacte descripta*, Coloniae Agrippinae [Köln] 1724.
- Iványi 1910 - Béla Iványi, *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319-1526*, volumul I, 1319-1501, Budapest 1910.
- Iványi 1931 - *A Római Szent Birodalmi Széke Gróf Teleki Család Gyömoi léveltára. Archivum Gyömrözense gentes comitum Teleki de Szék* (összeállította Iványi Béla), Szeged 1931.
- Jakó 1990 - Zsigmond Jakó, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*, volumul II, 1289-1484, Budapest 1990.
- Katona 1793 - Stephanus [István] Katona, *Historia critica regum Hungariae ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata*, Seria [C] *Stirpis mixtae*, volumul XI (XVIII), *Ab Anno Christi MCCCXC - Ad Annum usque MCCCXCIV*, Colotzae-Pesthini [Kalocsa-Pesta] 1793.
- Márkus et alii 1899 - *1000-1526. évi törvénycikkek* (= "Corpus Juri Hungarici. Magyar Törvénytar", [V]), szerk. Nagy Gyula, Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Márkus Dezső, Budapest 1899.
- Mihályi 2000 - Ioan Mihályi de Apsa, *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV* (ediția a II-a de Vasile Iuga de Săliște), Cluj-Napoca 2000.
- Nagy et alii 1979 - *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV* (maiores partem collegit Antonius [Antal] Fekete Nagy, ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus [Lajos] Solymosi atque in volumen redigit Geisa [Géza] Érszegi), Budapest, 1979.
- Nagy-Nyáry 1878 - Iván Nagy, Albert B. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek. Mátyás király korából 1458-1490* (= "Monumenta Hungariae Historica", IV (Acta Extera), 1-4), volumul IV, [1488-1490; 1458-1490], Budapest 1878; Papée 1927 - *Acta Alexandri Regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae, etc. (1501-1506)* (= "Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia", XIX), edidit F[ryderik]. Papée, Cracoviae [Cracovia] 1927.
- Pataki 1976 - Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea*, București 1976.
- Pop 2004 - Ioan-Aurel Pop, "Dalla Crociata alla pace: documenti veneziani riguardanti i rapporti tra le potenze cristiane e l'Impero Ottomano all'inizio del XVI secolo", în *Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali* (a cura di Cristian Luca, Gianluca Masi, Andrea Piccardi), Brăila-Venezia 2004, p. 95-108.
- Tubero 1746 - [Ludovic Tubero] Ludovicus Tuberonus, "Commentariorum de rebus suo tempore nimirum ab a. 1490 usque ad a. 1522 in Pannonia et finitimis regionibus gestis libri XI", în *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres, ac genuini* (cura et studio Ioannis Georgii Schwandtneri [Johann Georg Schwandtner]), volumul II, Bibliopolae Vindobonensis [Viena] 1746, p. 219-304.
- Sanudo 1881-1882 - [Marino Sanudo il Giovane] *I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI-MDXXXIII) dall' autografo Marciano ital. cl. VII cod. CDXIX-CDLXXVI* (publicati per cura di Guglielmo Berchet, Frederico Stefani, Nicolo Barozzi, Rinaldo Fulin, Marco Allegri), volumul VI, 1504-1507 (publicato per cura di Guglielmo Berchet) Venezia, 1881-1882; volumul VII, 1507-1509 (publicato per cura di Ricardo Fulin, Venezia, 1882.

- Szabó 1877 - *Székely Oklevéltár*, volumul III, 1270-1577 (szerk. Szábo Károly), Kolozsvár 1877.
- De Sirmium 1857 - [Georgius de Sirmium] Szerémi György, *Magyarország Romlásáról 1484-1543* (= "Monumenta Hungariae Historica", II (Scriptores), 1), közli Wenzel Gusztáv, Pest 1857.
- Thallóczy-Barabás 1910 - Lajos Thallóczy, Samu Barabás, *A Frangepán Család Oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus*, volumul I, 1133-1453 (= "Monumenta Hungariae Historica", I (Diplomataria), 35), Budapest 1910.
- Versess 1914 - *Actae et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (= "Fontes Rerum Transylvanicarum", IV, VI), collegit et edidit Andreas [Endre] Veress, volumul I, 1468-1540, Budapest 1914.
- Wiesflecker et alii 1989 - *Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I, 1493-1519* (= "[Johann]. F[riedrich]. Böhmer, *Regesta Imperii*", XIV), herausgegeben von Hermann Wiesflecker, volumul I-1, *Maximilian I. 1493-1495* (bearbeitet von Hermann Wiesflecker, Manfred Hollegger, Kurt Riedl, Ingeborg Wiesflecker-Friedhuber, Christa Beer), Wien-Köln-Weimar 1989.
- Wiesflecker et alii 1993 - *Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I, 1493-1519* (= "[Johann]. F[riedrich]. Böhmer, *Regesta Imperii*", XIV), herausgegeben von Hermann Wiesflecker, volumul II-1, *Maximilian I. 1496-1498* (bearbeitet von Manfred Hollegger, Kurt Riedl, Ingeborg Wiesflecker-Friedhuber), Wien-Köln-Weimar 1993.
- Wiesflecker et alii 2004 - *Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I, 1493-1519* (= "[Johann]. F[riedrich]. Böhmer, *Regesta Imperii*", XIV), herausgegeben von Hermann Wiesflecker, volumul IV-2, *Österreich, Reich und Europa. 1502-1504* (bearbeitet von Manfred Hollegger, Hermann Wiesflecker, Ingeborg Wiesflecker-Friedhuber), Wien-Köln-Weimar 2004.

II. Istoriografie

I. Lucrări generale. Sinteze

- Armbruster 1972 - Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972.
- Bak 1973 - János M. Bak, *Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1973.
- Biskup 1982 - Marian Biskup, *Czast Jana Olbrachta I Aleksandra Jagiellończyka (1492-1506)*, în *Historia dyplomacji Polskiej (Polowa X-XXw.)*, pod redakcją Gerarda Labudy, volumul I, *Polowa X w.-1572* (pod redakcją Mariana Biskupa), Warszawa, 1982, p. 531-586.
- Csánki 1913 - Dezső Csánki, *Magyarország Történelmi Földrajza. A Hundyadiak Korában*, volumul V, Budapest 1913.
- Drăgan 2000 - Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania 1440-1514*, București 2000.
- Engel 1797 - Johann Christian Engel, *Geschichte des Ungrischen Reiches und seiner Nebenländer*, volumul I, Halle 1797.
- Engel 1813 - Johann Christian Engel, *Geschichte des Ungrischen Reiches und seiner Nebenländer* (zweite Auflage), volumul III-2, Wien 1813.
- Engel 2001 - Pál Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895-1526*, London 2001.
- D'Eszlary 1962 - [Károly] Charles D'Eszlary, *Histoire des institutions publiques hongroises*, volumul II, Paris 1962.
- Fraknói 1896 - *A Magyar nemzet története* (szerk. Szilágyi Sándor), volumul IV, Vilmos Fraknói, *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440-1520)*, Budapest 1896.
- Fügedi 1970 - Erik Fügedi, *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*, Budapest 1970.
- Górski 1966 - Karól Górski, "The Origins of the Polish Sejm", în *The Slavonic and East European Review* (London), XLIV, 1966, 1, p. 122-138.

- Gündisch 1991b - Konrad G. Gündisch, *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*, Köln-Weimar-Wien 1991.
- Kubinyi 1990 - András Kubinyi, "A Mátyás-kori államszervezet", în *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. év-fordulójára* (szerk. Rászó Gyula, V. Molnár László), Budapest 1990, p. 53-148.
- Nehring 1989 - Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich. Zum Hunyadisch-Habsburgischen Gegensatz im Donauraum* (zweite ergänzte Auflage), München 1989.
- Papée 1950 - F[r]yderik]. Papée, "Imperial Expansion and the Supremacy of the Gentry, 1466-1506", în *The Cambridge History of Poland* (edited by W.F. Reddaway, J. H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski), volumul I, *From the Origins to Sobieski (to 1696)*, Cambridge 1950, p. 250-272.
- Pascu 1989 - Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, volumul IV, Cluj-Napoca 1989.
- Radonić 1919 - [Iovan Radonić] Yvon Radonitch, *Histoire des Serbes de l'Hongrie*, Paris-Dublin-Barcelone 1919.
- Rusu 1999 - Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea sa. Studii*, Cluj-Napoca 1999.
- Setton 1984 - Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant, 1204-1571* (= "Memoirs of the American Philosophical Society", CXIV, CXXVII, CLXI, CLXII), volumul III, *The Sixteenth Century to Julius III*, Philadelphia 1984.
- Stone 2001 - *A History of East-Central Europe* (editors Peter F. Sugar, Donald W. Treadgold), volumul IV, Daniel Stone, *The Polish-Lithuanian State, 1386-1795*, Seattle-London 2001.
- Wiesflecker 1971 - Hermann Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, volumul I, *Jugend Burgundisches Erbe und Römischen Königstum bis zur Alleinherrschaft 1459-1493*, Wien 1971.
- Wiesflecker 1975 - Hermann Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, volumul II, *Reichsreform und Kaiserpolitik 1493-1500. Entmachtung des Königs im Reich und in Europa*, München 1975.
- Wiesflecker 1977 - Hermann Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, volumul III, *Auf der Höhe des Lebens 1500-1508. Der große Systemwechsel. Politischer Wiederaufstieg*, München 1977.
- Wojciechowski 1949 - Zigmunt Wojciechowski, *L'État polonais au moyen âge. Histoire des institutions*, Paris 1949.

2. Lucrări speciale. Studii

- Ácsády 1894 - Ignác Ácsády, "Régi magyar birtokviszonyok 1494-1598" (extras din *Értekezések a történeti tudományok köréből*, XVI, 3), Budapest 1894
- Baczkowski 1987 - Krzysztof Baczkowski, "Der jagiellonische Versuch einer Großreichbildung um 1500 und die türkische Bedrohung", în *Europa 1500. Integrationsprozesse im Widerstreit. Staaten, Regionen, Personenverbände, Christenheit* (herausgegeben von Ferdinand Seibt, Winfried Ebehard), Stuttgart 1987, p. 434-444.
- Bak 1987 - János M. Bak, "Monarchie im Wellental. Materielle Grundlagen des ungarischen Königstums im 15. Jahrhundert", în *Das spätmittelalterliche Königstum im europäischen Vergleich* (herausgegeben von Reinhard Schneider), Sigmaringen 1987, p. 347-384.
- Binder 1975 - Ludwig Binder, *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenbürgen bis Mitte des 17. Jahrhunderts*, Köln-Wien 1975.
- Boldea 2002 - Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studii genealogice)*, Reșița 2002.

- Brătianu 1974-1975 - Gheorghe I. Brătianu, "Les assemblées d'état et les Roumains de Transylvanie", (I) în *Revue des Études Roumaines* (Paris), XIII-XIV, 1974, p. 7-64; (II), XV, 1975, p. 113-143
- Diaconescu 1997 - Marius Diaconescu, "Răscoala nobililor maramureșeni din 1492", în *Nobilimea românească din Transilvania. Az erdélyi román nemesség* (coordonator Marius Diaconescu), Satu Mare 1997, p. 185-196.
- Doboși 1937 - Alexandru Doboși, *Datul oilor (Quinquagesima ovium). Un capitol din istoria economică a românilor din Transilvania*, București 1937.
- Drăgan 1992 - Ioan Drăgan, "Aspecte ale relațiilor dintre români și puterea centrală în timpul domniei lui Matia Corvinul (1458-1490)", în *Revista Istorică*, sn, III, 1992, 9-10, p. 905-916.
- Drăgan 1998a - Ioan Drăgan, "«More» - un apelativ românesc în mediul nobiliar medieval din Transilvania și Ungaria", în *Arhiva Genealogică* (Iași), V (X), 1998, 1-2, p. 51-63.
- Drăgan 1998b - Ioan Drăgan, "Români în viața instituțională a Transilvaniei și a Ungariei", în *Studii istorice. Omagiu profesorului Camil Mureșanu la împlinirea vârstei de 70 de ani* (volum îngrijit de Nicolae Edroiu), Cluj-Napoca 1998, p. 85-114.
- Elekes 1940 - Lajos Elekes, *Il bastione ungherese e le porte rumene dell' Europa*, Budapest 1940.
- Engel 1968-1971 - Pál Engel, "A magyar világi nagybirtok megszólása a XV. században", în *Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. Annales Bibliothecae Universitatis de Rolando Eötvös nominate* (Budapest), (I), IV, 1968, p. 337-358; (II), V, 1971, p. 291-314.
- Fodor 1998 - Pál Fodor, "The View of the Turk in Hungary: the Apocalyptic Tradition and the Red Apple in Ottoman-Hungarian Context", în *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople. Actes de la Table Ronde de Istanbul, 13-14 avril 1996* (édités par Benjamin Lellouche, Stéphan Yerasimos), Montreal-Paris 1998, p. 99-131.
- Fraknoi 1889 - Vilmos Fraknoi, *Erdödi Bakócz Tamás élete*, Budapest 1889.
- Fügedi 1982 - Erik Fügedi, "Mátyás király jövedelme 1475-ben", în *Századok* (Budapest), CXVI, 1982, 3, p. 484-506.
- Gapski 2004 - Henryk Gapski, "The Church in Poland towards Turkey and Turkish-Tatar Affairs in the First Part of the 16th Century", în *Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century* (edited by István Zombori), Budapest 2004, p. 181-190.
- Górski 1976 - Karól Górski, "Les idées politiques de Lucas Watzenrode, évêque de Warmie (1447-1512)", în Idem, *Communitas-Princeps-Coroana Regni. Studia selecta*, Warszawa 1976, p. 92-116.
- Kovács 1990 - Péter E. Kovács, "A Hunyadi család", în *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. év-fordulójára* (szerk. Rászó Gyula, V. Molnár László), Budapest 1990, p. 29-51.
- Krajcar 1963 - Jan Krajcar, "A Report on the Ruthenians and their Errors, prepared for the Fifth Lateran Council", în *Orientalia Christiana Periodica* (Roma), XXIX, 1963, 1, p. 79-94.
- Kubinyi 1986 - András Kubinyi, "A Magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt", în *Mohács. Tanulmányok* (szerk. Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc), Budapest 1986, p. 59-99.
- Kubinyi 1987 - András Kubinyi, "Erdély a Mohács előtti évtizedekben", în *Tanulmányok Erdély történetéről* (szerk. Rácz István), Debrecen 1988, p. 65-73.
- Kubinyi 1988 - András Kubinyi, "Bárók a királyi tanácsban Mátyás es tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején", în *Századok* (Budapest), CXXI, 1988, 1-2, p. 161-208.
- Kubinyi 1998a - András Kubinyi, "Die Bevölkerung des Königreichs Ungarn am Ende des 15. Jahrhunderts", în Idem, *König und Volk im spätmittelalterlichen Ungarn. Städteentwicklung, Alltagsleben und Regierung im mittelalterlichen Königreich Ungarn*, Herne 1998, p. 148-183.

- Kubinyi 1998b - András Kubinyi, "Zur Frage der Toleranz im mittelalterlichen Königreich", in *Toleranz im Mittelalter* (herausgegeben von Alexander Patschovsky, Harald Zimmermann), Sigmaringen 1998, p. 187-206.
- Kubinyi 1999 - András Kubinyi, "Die Komitatsgespannschaften im Jahr 1490 und das Problem der Thronfolge von János Corvin", in Idem, *Matthias Corvinus. Die Regierung eines Königreiches in Ostmitteleuropa 1458-1490*, Herne 1999, p. 113-136.
- Kubinyi 2004a - András Kubinyi, *A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik)*, in *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. A Szapolyaiak a magyar történelemben című, 2002. november 22-i és az Erdélytörténete a 15.-17. században című, 2001. november 30-i Miskolcon rendezett konferenciák előadásai* (Gyulai Éva és Somorjai Lehel képszerkesztők), Miskolc 2004, p. 169-194.
- Kubinyi 2004b - András Kubinyi, "Hungary's Power Factions and the Turkish Threat in the Jagellonian Period (1490-1526)", in *Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century* (edited by István Zombori), Budapest 2004, p. 115-145.
- Kubinyi 2006 - András Kubinyi, "Az 1505-ös rákosi országgyűlés és a szittyai ideológia", in *Századok* (Budapest), CXL, 2006, 2, p. 361-374.
- Lukács 1999 - Antál Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, București 1999.
- Maksay 1980 - Ferenc Maksay, "«Le pays de la noblesse nombreuse»", in *Etudes Historiques Hongroises* (Budapest), [VI], 1980, 1, p. 167-191
- Mályusz 1994 - Elemér Mályusz, "Hungarian Nobles of Medieval Transylvania", in *Nobilities in Central and Eastern Europe: Kinship, Property and Privilege* (edited by János M. Bak), Budapest-Krems 1994, p. 25-53.
- Philippi 1990 - Paul Philippi, "Rückwirkungen der Adelsgesetzgebung unter Ludwig dem Grossen (1351) auf die siebenbürgische Gruppenautonomie: eine Hypothese", in *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsischer Nationsuniversität* (herausgegeben von Wolfgang Kessler), Köln-Wien 1990, p. 131-144.
- Pop 1991a - Ioan-Aurel Pop, "Privilegiile obținute de români în epoca lui Matia Corvinul", in *Revista Istorică* (București), s. n., II, 1991, 11-12, p. 667-677.
- Pop 1991b - Ioan-Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca 1991.
- Pop 1994 - Ioan-Aurel Pop, "Genealogie și istorie: o familie boierească din Țara Făgărașului (secolele XV-XVIII)", in *Arhiva Genealogică* (Iași), I (VI), 1993, 1-2, p. 55-64.
- Popa 1970 - Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul XIV*, București 1970.
- Popa-Gorjanu 2000 - Cosmin Popa-Gorjanu, "From Kenezii to Nobiles Valachi: The Evolution of the Romanian Elite of the Banat in the Fourteenth and Fifteenth Century", in *Annual of Medieval Studies at CEU* (Budapest), VI, 2000, p. 109-128.
- Russocki 1987 - Stanislaw Russocki, "Zwischen Monarchie, Oligarchie und Adelsdemokratie: das polnische Königstum im 15. Jahrhundert", in *Das spätmittelalterliche Königstum im europäischen Vergleich* (herausgegeben von Reinhard Schneider), Sigmaringen 1987, p. 385-404.
- Rusu 1983 - Adrian Andrei Rusu, "Un formular al cancelariei regale din epoca lui Iancu de Hunedoara pentru nobilii români din Transilvania", in *Acta Musei Napocensis* (Cluj-Napoca), XX, 1983, p. 155-170.
- Schönherr 1894 - Gyula Schönherr, *Hunyadi Corvin János 1473-1504*, Budapest 1894.
- Simon 2004 - Alexandru Simon, *Feleacul (1367-1587)*, Cluj-Napoca 2004.
- Simon 2005a - Alexandru Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca 2005 [2006].
- Simon 2005b - Alexandru Simon, "Acceptance and Rejection in Medieval Transylvania. Romanians and Hungarians before 1600", in *Transylvanian Review* (Cluj-Napoca), XIV, 2005, 1, p. 55-68.

- Simon 2005c - Alexandru Simon, "Lumea lui Djem. Suceava, Buda și Istanbul în anii 1480", în *Anuarul Institutului de Istorie "George Bariț"* (Cluj-Napoca), XLVIII, 2005, p. 11-44.
- Simon 2005d - Alexandru Simon, "Bisericile Ungariei și Moldovei în cea de a doua jumătate a secolului XV. O perspectivă transilvană", în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Teologie-Ortodoxă* (Cluj-Napoca), XII, 2005, 2, p. 271-306.
- Simon 2006a - Alexandru Simon, "Domnul Moldovei și "Regii Ungariei" la 1490. Un document de la Ștefan cel Mare", în *Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol"*, XLIII, 2005 (sub tipar).
- Simon 2006b - Alexandru Simon, "The Hungarian Means of the Relations between the Habsburgs and Moldavia at the End of the 15th Century", în *Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica* (Venezia), VIII, 2006 (sub tipar).
- Szücs 1972 - Jenő Szücs, "Nationalität und Nationalbewußtsein im Mittelalter. Versuch einer einheitlichen Begriffssprache (II)", în *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest), XVIII, 1972, 3-4, p. 245-265.
- Thálloczy 1879 - Lajos Thálloczy, *A Kamara Haszna (lucrum camerae) története kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével*, Budapest 1879.